

goslaviji (važan momenat su bili i jugoslovensko-italijanski odnosi i jadransko pitanje), no, verovatno bi uzimanje u obzir te zamerke još više proširilo tekst i otvorilo niz novih problema. Uz ove primedbe, smatramo da je naučna monografija dra Branislava Gligorijevića važan doprinos rasvetljavanju političke, i ne samo političke, istorije naših naroda, i razvoja parlamentarizma u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919—1929. godine. Novim istraživačkim poduhvatom dr Gligorijević je prikazao gotovo kompletnu sliku i osvetlio jedan od najvažnijih i još nedovoljno izučanih problema unutrašnjeg političkog razvoja jugoslovenske države u toku prvoga desetogodišnjeg perioda njenog postojanja, u svom bogatstvu i raznolikosti, povezanosti procesa toga razvoja, idejnih i političkih stavova i pogleda, praktične delatnosti i uticaja na delovanje jugoslovenskog parlamenta u heterogenoj političkoj, nacionalnoj i ekonomskoj sredini tadašnje istorijske stvarnosti.

Nadežda Jovanović

*SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE 1919—1979. ISTRA—
HRVATSKO PRIMORJE—GORSKI KOTAR, Rijeka 1980, 267 str.*

U povodu pedesetogodišnjice KPJ i SKOJ-a Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u Rijeci objavio je 1969. zbornik »Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre 1919—1941«. Taj je zbornik donio više vrijednih sjećanja sudionika radničkog pokreta, a manje znanstvenih članaka i rasprava, što je bila posljedica slabosti historiografije u ono vrijeme.

U međuvremenu je Centar razvio svoju aktivnost i uložio velike napore u istraživanje mnogih tema, a vjeran tradiciji obilježavanja jubileja izdao je deseti svezak posebnih izdanja, posvećen prvenstveno šesdesetogodišnjici osnutka Saveza komunista Jugoslavije i osnutku Saveza komunističke omladine Jugoslavije i jugoslavenskih revolucionarnih sindikata. Zbog određenih objektivnih razloga, ta je knjiga umjesto 1979. objavljena tek 1980. Kao i prethodna, i ova je knjiga zbornik, jer se zbog neujednačene istraženosti revolucionarnih zbivanja, ali vjerojatno i zbog različitog sadržajnog pristupa, odustalo od izdavanja jedinstvenog sintetiziranog teksta. Međutim, zbog kronološkog poretka radova, zbornik je ipak neka vrsta sinteze, iako je piše devet autora u devet radova. Okupivši najbolje znanstvenike u Rijeci i u Zagrebu koji se bave istarsko-goransko-primorskim područjem, a uz materijalnu podršku društveno-političkih organizacija Zajednice općina Rijeka, i uz zalaganje stručnih recenzenata koji su svojim primjedbama poboljšali prvobitne tekstove, dobili smo vrijedno povijesno djelo.

Glavni je i odgovorni urednik zbornika Mihael Sobolevski. U uvodu, on je zbornik iz 1980. okarakterizirao kao znanstveno-popularni pregled, koji će poslužiti kao priručnik kulturnim i prosvjetnim radnicima, predavačima, omladini, društveno-političkim aktivistima i ostalima koji se zanimaju za tu problematiku. Bogatstvom svog sadržaja zbornik može uvećati — po mojem miš-

ljenju — i znanje mnogih historičara i služiti kao podsjetnik za historijska zbivanja na tome — događajima živom području — za gotovo čitavo jedno stoljeće.

Prikaz djelovanja Komunističke partije, pa bila ona Komunistička partija Italije ili Jugoslavije — pa i Hrvatske poslije 1937 — i bilo da je riječ o Istri, Hrvatskom primorju ili Gorskom kotaru dominantan je element o kojem je svih devet autora, u svih devet priloga, neprestano vodilo računa. Djelovanje Komunističke partije provlači se kao crvena nit kroz čitavo djelo, ali angažiranje Partije na svim progresivnim akcijama, pa bile one političkog, kulturnog ili ekonomskog karaktera, čini ovo djelo i historijom naroda Istre, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, a to potvrđuje i angažiranost autora raznih profila u pisanju zbornika.

Najveću teškoću predstavljalo je, svakako, to što Istra, Gorski kotar i Hrvatsko primorje nisu u prošlosti sačinjavali cjelinu, pa su se čak nalazili u sastavu dviju, a do 1918. i triju država. Teritorijalna necjelovitost odrazila se i u strukturi pregleda. I oni autori koji pišu o sva tri područja (Vlado Oštrić u periodu do 1918, Vinko Antić i Antun Giron za vrijeme drugoga svjetskog rata i Višnja Basta i Zdenko Pleše za poslijeratni period) primjenjuju podjelu po teritoriju u okviru određenog problema koji obrađuju. U međuratnom periodu ta je podjela izraženija i zato što se pojedini autori bave samo određenim područjem (Mihael Sobolevski Gorskim kotarom, Vjekoslav Bratulić Istrom, a Bosiljka Janjatović i Petar Strčić Hrvatskim primorjem) s izuzetkom Sobolevskog koji je u periodu od 1919. do 1929. povezao zajednički Gorski kotar i Hrvatsko primorje, i uložio velik trud da opiše političke promjene na tom teritoriju, osobito na području Rijeke, koja je do 1924. imala i vlastitu Komunističku partiju — što je izvanredno zanimljiv i važan fenomen u partijskoj povijesti Balkana.

Vlado Oštrić objavio je rad pod nazivom »Istra, Rijeka, Hrvatsko primorje i Gorski kotar u radničkom socijalističkom pokretu« (od njegovih početaka u 19. st. do uremljenja komunističkog pokreta). Razvoj socijalističkog pokreta Oštrić stavlja u određene privredne i demografske okvire kojima je karakteristika višenacionalnost, radničkih, poduzetničkih pa i seljačkih struktura. S poznatom savjesnošću autor prikazuje rad prvih radničkih društava, koja se javljaju svega dvije godine nakon osnutka prvog radničkog društva u jugoslavenskim zemljama (Osijek 1867), te na prve začetke radničke štampe i sudjelovanje dopisnika iz Rijeke i Senja u zagrebačkom listu *Radnički prijatelj*. Riječka proslava Prvog maja 1890. označava cezuru u razvoju socijalističkog pokreta koji autor opisuje po utjecajnim područjima. Rad sindikata prikazan je po strukama, a obrađeni su i ostali elementi izražaja radničkih organiziranja, uključivši i protusocijalističke struje. Vrlo plastično opisano je revolucioniranje šire društvene podloge u toku prvoga svjetskog rata, da bi nakon njegova završetka teritorijalna razjedinjenost uvjetovala različita rješenja u nastavljanju socijalističkog i komunističkog pokreta.

Mihael Sobolevski napisao je rad pod naslovom »Komunistički pokret u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju 1919—1929«. Izostavljajući Rijeku kao autonomno područje, autor je, nakon osnovnih privrednih karakteristika, prikazao osnovu socijalističkog pokreta, osnivanje organizacija Socijalističke radničke partije Jugoslavije (Komunista) i njen rad u pojedinim mjestima uoči općinskih izbora u proljeće 1920, kad su komunisti dobili sve odbornike u osam

mjesta toga područja i većinu u pet. Rad komunista poslije Vukovarskog kongresa i predizborna kampanja uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu, te odnos KPJ i revolucionarnog sindikalnog pokreta do Obznane prikazani su u naredna tri podnaslova. Prilagođivanje komunista ilegalnim uvjetima rada i osnivanje povjereništava Nezavisne radničke partije Jugoslavije u Delnicama i Hreljinu, te aktivnost komunista prilikom parlamentarnih izbora 1923. godine, obrađeni su u nastavku. Nabrojani su štrajkovi, a budući da je osnovni pečat revolucionarnom radničkom pokretu u Hrvatskom primorju davao Josip Broz, radeći u kraljevičkom brodogradilištu, autor je ta zbivanja i osnivanje Okružnog komiteta partije opisao s velikom pomnjom. Međutim, nepostojanje većeg broja klasno borbenih sindikalnih organizacija utjecalo je na pogoršanje položaja radničke klase, te je vrijeme od 1927. do 1929. okarakterizirano kao »[...] veoma teško za revolucionarni radnički pokret u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju«.

»Komunističku partiju Rijeke — sekciju Treće internacionale 1921—1924. godine« obradio je isti autor posebno u podnaslovima: Stanje i položaj radničke klase u Rijeci; Obnova socijalističkog pokreta na Rijeci 1918; Osnivanje KP Rijeke — sekcije Treće internacionale 1921. i prikaz rada te organizacije do 1924, kada su članovi odlučili referendumom da se priključe KP Italije. Rad KPJ Rijeke Sobolevski ocjenjuje kao najviši oblik političke i klasne svijesti riječke radničke klase, a budući da do njegova rada nije postojao sažeti pregled rada te organizacije ta nam studija umnogome proširuje saznanja.

Rad Vjekoslava Bratulića »Razvoj komunističkog pokreta u Istri« (1918—1941) ima sve karakteristike dobre sinteze s vrlo dobrim podnaslovima i uočavanjem bitnih specifičnosti u razvoju Partije, ali jednako tako i aktivnostima proletarijata u Istri i istarskoj emigraciji van Istre. Izostavljam daljnja nabranja brojnih poglavlja i potpoglavlja, koja grupiraju probleme što ih je Bratulić izabrao na osnovi svojih dugogodišnjih istraživanja Istre. Dinamičnost društveno-političkih akcija i naroda u kretanju zahtijevali su, svakako, dubinsko poznavanje problema i čak njegovo lociranje u evropsku situaciju. Progona nacionalnorevolucionarnih boraca i komunista i posvemašnje raspuštanje i likvidiranje hrvatskih i slovenskih gospodarskih, društvenih, političkih, kulturnih i prosvjetnih institucija završeno je do 1931, ali je strijeljanje Vladimira Gortana upozorilo antifašističke snage Evrope na posljedice fašizma i njegove metode još i prije španjolske revolucije u kojoj je sudjelovao velik broj Istrana.

O Komunističkom pokretu u Gorskom kotaru od 1929. do 1941. piše ponovo Mihael Sobolevski, ukazujući na kontinuitet komunističkog pokreta na tome području. Nakon osvrta na privrednu i radnu strukturu, opisano je djelovanje komunista u vrijeme diktature, a zatim i u periodu 1932—1941, kad ideološko-politički rad preuzima sindikalna i prokomunistička štampa Hrvatske u kojoj ima mnogo napisa o sindikalnom pokretu u Gorskom kotaru. Borba komunista za jedinstveni klasni sindikalni pokret, te aktivnost članova KPJ u legalnim društvima i organizacijama opisani su uobičajenom znanstvenom akribijom, odnos komunista prema parlamentarnim i općinskim izborima i sudjelovanje Gorana u španjolskoj revoluciji.

O komunističkom pokretu u Hrvatskom primorju od 1929. do 1941. pišu Bosiljka Janjatović i Petar Strčić. Pod udarom terora ugasio se gotovo svaki partijski rad, ali je uskoro nakon toga došlo do obnavljanja partijskih organi-

zacija u Hreljinu i Sušaku, a i u ostalim mjestima. Provala komunističke organizacije u Hreljinu, prvog svibnja 1934, ponovo je za neko vrijeme zaustavila polet revolucionarnog radničkog pokreta, ali se on obnovio potkraj 1935. Međutim, na području Vinodola niče jaka partijska organizacija koja već potkraj 1936. dobiva naziv Pokrajinski komitet KPJ za Hrvatsko primorje. Primorski komunisti podržavaju i osnivanje KPH, a koristeći se novim oblicima masovnog rada utječu i na djelatnost organizacija Hrvatske seljačke stranke. U proljeće 1938. osniva se u Hrvatskom primorju inicijativni odbor Radničke stranke. Budući da je jedan od autora specijaliziran za sindikalnu povijest međuratnog razdoblja Hrvatske, povezana su partijska i sindikalna zbivanja izražena u štrajkovima i drugim izrazima radničke solidarnosti usprkos teroru režima.

O međuratnom periodu pisala su četiri autora u pet radova, te je takva podjela izraz složenosti problema koji su autori obradili velikom vještinom i ulaganjem znatnoga znanstvenog napora u nastojanju da prikazi budu što konkretniji i specifičniji što jače izražene.

Period drugoga svjetskog rata do kapitulacije Italije, 8. rujna 1943, opisala su dvojica autora u dva rada.

Vinko Antić, svjedok i sudionik mnogih događaja o kojima piše, obradio je »Razvoj komunističkog pokreta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri od 1941. do 1943«. Kao i ostali autori, i Antić je veoma konkretan i opisuje djelovanje Partije u uvjetima talijanske okupacije i u uvjetima borbe protiv okupatora, od osnivanja prvih partizanskih logora u šumi, kao baza za formiranje vojnih jedinica i raznih diverzija pa do osnivanja Pete operativne zone. Autor se posebno osvrće na Istru, ukazujući na to da se već oko polovice 1941. u partijskim dokumentima ističe zahtjev oslobađanja Istre i njeno ponovno sjedinjenje s Hrvatskom. Autor opisuje i postepeno uključivanje istarskog područja u NOP, usprkos svim utvrđenjima koja su postavili Talijani na staroj granici, ne zanemarujući ni mobilizaciju boraca talijanske narodnosti za NOV i PO Hrvatske. Opisan je rad vojnih formacija i rad NOO-a, djelovanje omladinskih organizacija i ostalih progresivnih snaga na oslobođenom teritoriju, te rad partizanske tehnike. Na kraju je opisano oslobodenje tih krajeva nakon kapitulacije Italije i citirana cijela Pazinska odluka o Istri, donesena 13. rujna 1943 godine.

Antun Giron autor je rada »Socijalistička revolucija u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1943—1945. godine«. Opisane su ofenzive njemačkih snaga na slobodni teritorij i novi uvjeti u kojima su se našle narodne vojne i civilne vlasti. Trebalo je ponovo obnavljati ilegalne organizacije u brojnim uporištima, i organizirati najrazličitije oblike borbe i rada na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju, kao potvrdu sposobnosti nove vlasti za organiziranje života stanovništva u specijalnim ratnim uvjetima. Posljednje poglavlje posvećeno je vojnom oslobađanju Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara i organizacionim promjenama unutar partijskih organizacija. Autor, kao dobar poznavalac problema o kojem piše, prikazao nam je borbu protiv okupatora na kopnu i na moru, a osobito nam je realno opisao angažiranje Partije na rješavanju najakutnijih narodnih problema.

Za razliku od prijašnjih radova Centra u Rijeci, prvi put je u ovom zborniku obrađen i poslijeratni period, gotovo do naših dana. Na pedesetak stranica Višnja Basta i Zdenko Pleše opisali su »Organizacioni i politički razvoj KPJ

(SKJ) u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskome kotaru od 1945—1978. godine«. Iako mladi znanstveni radnici, autori su velikim trudom nadoknadili dugogodišnja istraživanja i izradili pregled koji ne zaostaje za već navedenima, s obzirom na situaciju, i u glavnim crtama ukazuje na sve specifičnosti poslijeratnog razvoja toga kraja, iako je periodizacija uopćena i za šire područje. Rad je podijeljen u četiri perioda: Razdoblje administrativnog upravljanja (1945—1949), razdoblje korjenitih društvenih promjena (1949—1953), razdoblje ubrzanog razvoja i prvih kriza (1953—1968), te period od 1968. do 1978. Svako razdoblje podijeljeno je naslovima na potpoglavlja koja čine problemske cjeline prožete aktivnošću komunista.

Zborniku je dodan izbor iz bibliografije. Bilo bi bolje da je redakcija objavila izbor iz relevantne literature za svako područje posebno, odnosno da je prikazana vremenska ili problemska podjela te bibliografije.

Na kraju je zbornika 118 fotografija od kojih su neke veoma vrijedne i prvi puta prezentirane javnosti. Budući da su slike medij bliži narodu od podacima prožetog teksta, njihovo donošenje ima puno opravdanje, utoliko više što i većina objavljenih fotografija predstavlja danas dokument prošlih vremena i raspoloženje naroda prema određenim akcijama. Izložba partizanske štampe u rujnu 1943. u Crikvenici izraz je sklonosti naroda toga kraja za pisanu riječ. Usprkos nekim nedostacima — kao posljedica neistraženosti i složenosti nekih problema — prilikom pisanja ovog rada učinjeni su veliki naponi da se stvori ovo djelo trajne vrijednosti i mnogostruke namjene. Neki autori su već više puta pisali o istom ili sličnom predmetu, a drugi su istražili detaljnije neki problem toga područja, pa i ovdje prikazani zbornik predstavlja posljednju spoznaju pitanja vezanih uz komunistički i radnički pokret. Mislim, ipak, da je u naslovu zbornika glagolom trebalo izraziti razvojno stanje Partije, jer ovako je naslov nedovoljno definiran usprkos atraktivnosti opreme Ive Marendića.

Kad znademo kako je teško raditi sinteze, shvaćamo da je knjiga prezentirana kao zbornik radova pojedinih autora. Pristupi su različiti, ali je na kraju rezultat ipak izvrstan. Članovi KPJ, odnosno članovi SKJ bili su zvijezda-vođa eksploatiranim klasama Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u borbi za nacionalnu i klasnu slobodu. Komunisti su svoje nade ostvarili revolucijom, a borbu za bolje i pravičnije društvo nastavili i u poslijeratnom razdoblju, i to je sadržaj ovog zbornika. I još nešto. Ovaj pregled treba uvrstiti u bibliografiju radova o KPJ, ali isto tako i u bibliografiju radova o NOB-u, ili u pregled povijesne literature o sindikalnom pokretu i dr. U radu su zastupana različita područja, pa je i njegova namjena i primjena široka, i može se očekivati da će zbornik naići na veliko zanimanje javnosti. Pregled je rezultat suradnje sadašnjih ili bivših suradnika Centra za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara i nekih ostalih afirmiranih znanstvenih radnika iz Rijeke, te suradnika Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, pa su izneseni i najnoviji rezultati sustavnih znanstvenih istraživanja u obje znanstvene kuće. U zborniku nije zaboravljeno ni jedno značajnije pitanje iz povijesti radničkog pokreta, NOB-a i revolucije područja o kojem se piše, a dolično mjesto dano je žrtvama rata i terora pa je to knjiga koja bi morala naći svoje mjesta u svakoj biblioteci Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

Mira Kolar-Dimitrijević